

G. E. van Maanen. *De wonderlijke geschiedenis van de onrechtmatige overheidsdaad in de 19e en 20e eeuw* (Ars Aequi cahiers. Rechtsvergelijking en rechtsgeschiedenis V; Nijmegen: Ars Aequi Libri, 1996, 79 blz., f17,50, ISBN 90 6916 229 6).

De juridisch-dogmatische vraag of de overheid aansprakelijk kan worden gesteld voor schade door haar handelen of nalaten toegebracht aan de eigendom van particulieren, heeft gewichtige rechtspolitieke achtergronden. Hoeveel ruimte krijgt de overheid op het beleidsterrein dat zij aan zich heeft getrokken (bij voorbeeld onderhoud van waterwegen, sluizen, bruggen, telefoonlijnen) en is de burgerlijke rechter bevoegd acties van privé personen wegens opgelopen schade te honoreren? Het is het oude probleem van de onrechtmatige (i. c. overheids)daad waarover R. H. Hartog reeds in 1971 een proefschrift schreef dat is gewijd aan de periode van de Nederlandse Republiek.

De rechtsgrond voor schadevergoeding is in 1838 neergelegd in de artikelen 1401 en 1402 (oud) BW, waarin onder meer gesteld wordt: 'Elke onregtmatische daad, waardoor aan een ander schade wordt toegebracht, stelt dengenen door wiens schuld die schade veroorzaakt is in de verplichting om dezelve te vergoeden'. De moderne rechtsliteratuur heeft de gedachte doen post vatten als zou de rechter gedurende de negentiende eeuw het begrip 'onrechtmatig' steeds hebben uitgelegd als 'onwetmatig'. Het zogenaamde 'legisme' zou toen hoogtij hebben gevierd — een rechtsinterpretatie die er op uit was zoveel mogelijk de letter van de wet te volgen.

Deze en andere mythen neemt Van Maanen op de korrel. Hij promoveerde in 1986 op het vraagstuk van de onrechtmatige daad en schreef recentelijk enkele cahiers over de onrechtmatige overheidsdaad, waarvan de hier aangekondigde er een is. De auteur maakt aannemelijk dat de veronderstelde 'breuk' in de rechtspraak van de Hoge Raad bij gelegenheid van zijn sententie van 1896 inzake het beschadigde schip de 'Vrouwé Elske' in een ander perspectief geplaatst moet worden. Dan blijkt dat de Hoge Raad toen weliswaar het terrein waarop de burger de overheid wegens schade kon aanspreken, wat verengd heeft, maar dat die beperking slechts korte tijd heeft gegolden. Schrijver zoekt de verklaring in de contemporaine discussies over de creatie van een aparte administratieve rechter welke echter voorsnog niet tot politieke daden leidden. Hoewel zijn hypothese nogal speculatief blijft, is de rest van Van Maanens betoog een welsprekend pleidooi voor het 'nut' van de rechtsgeschiedenis voor een goed begrip van de moderne rechtsontwikkeling.

A. H. Huussen jr.

G. Reichwein, e. a., *Levende meesters. De schilderijenverzameling van C. J. Fodor (1801-1860)*, R. Kistemaker, A. Overbeek, ed. (Amsterdam: Amsterdams Historisch Museum, Stadsuitgeverij, 1995, 166 blz., f49,90, ISBN 90 6274 089 8).

Dit boek verscheen als catalogus bij een tentoonstelling in het Amsterdams Historisch Museum. Het beoogt de schilderijencollectie van de Amsterdamse ondernemer en kunstverzamelaar Carel Joseph Fodor (1801-1860) in een cultuurhistorische context te plaatsen. En daar is alle reden toe, want sinds de sluiting van het Museum Fodor in 1947 leidde deze verzameling van werk van bekende en minder bekende negentiende-eeuwse kunstenaars een slapend bestaan. Maar ook daarvoor al had de collectie veel van haar vanzelfsprekendheid verloren. Toen Museum Fodor in 1863 — dus na de dood van Fodor — zijn poorten opende, reageerden de kranten en tijdschriften juichend, maar dat kon toch niet verhullen dat veel tentoongestelde kunstwerken afkomstig waren uit een schilderschool die door sommige deskundigen reeds

toen als verouderd werd bestempeld. 'De huidige Hollandse School', zo schreef de invloedrijke Franse kunstcriticus Théophile Thoré in 1859, 'bezit nauwelijks enig karakter. Zij teert op de imitatie van een half dozijn van haar oude meesters'. En juist voor deze kunst had Fodor een voorkeur. Van de nog jonge maar talentvolle Jozef Israël daarentegen bezat hij geen enkel kunstwerk. Gusta Reichwein en Ellinoor Bergvelt bestempelen zijn collectie dan ook als een verzameling tussen Gouden Eeuw en Haagse School in.

In *Levende meesters* nu worden deze verzameling en de man die haar bijeenbracht weer in hun historische context geplaatst. Het boek bevat drie artikelen. Frouke Wieringa schetst het levensverhaal van Fodor, Ellinoor Bergvelt biedt een breed opgezette verhandeling over het verzamelen in het negentiende-eeuwse Amsterdam, en Gusta Reichwein en Ellinoor Bergvelt bespreken gezamenlijk de kunsthistorische betekenis van de collectie. Een bespreking van zestien 'uitgelichte' kunstwerken en een alfabetisch gerangschikte bestandscatalogus besluiten het boek. Fodor komt uit deze bijdragen naar voren als een enthousiaste maar ook wat conservatieve kunstverzamelaar, die in zijn voorkeuren representatief mag worden genoemd voor het milieu van Amsterdamse kunstminnaars in de eerste helft van de negentiende eeuw.

Over zijn levensloop is door het ontbreken van egodocumenten weinig bekend. 'Fodor handelde in steenkool, hij verzamelde kunst en hij zweeg', aldus de bondige samenvatting van Frouke Wieringa. Toch zijn de auteurs er in geslaagd het nodige over Fodors leven boven water te halen. Als zoon van de musicus Antoine Fodor en kleinkind van de niet onverdienstelijke tekenaar Jan Tersteeg speelde kunst al vroeg een rol in Fodors leven. Zijn vader, die zichzelf als een 'virtuoos om het lieve brood' omschreef, bracht het tot dirigent en gelegenheidscomponist van Felix Meritis. Zoonlief zal dus al vroeg in contact zijn gekomen met moderne kunst en kunstverzamelaars. Later zette hij deze contacten voort door zelf lid te worden van Felix Meritis, gevolgd door lidmaatschappen van de Koninklijke Academie van beeldende kunsten en de kunstenaarskrans *Arte et Amicitia*. Sinds 1850 was hij bovendien mede-organisator van de jaarlijkse tentoonstellingen van levende meesters. Samen met zijn collega's besprak hij uitvoerig het technische vakmanschap van de ingezonden kunstwerken. De kwaliteit bepaalde namelijk de plaats waar het schilderij kwam te hangen: de beste stukken het meest in zicht, de minste stukken hoog tegen de wand.

Kunst was dus niet weg te denken uit zijn leven. Het was echter de door zijn vader opgezette steenkolenhandel die Fodor de mogelijkheden bood ook zelf kunst te gaan verzamelen. In 1833 nam hij de zaak van zijn vader over en werd binnen de kortste tijd puissant rijk. Fodor bleek een handige zakenman, met oog voor nieuwe investeringsmogelijkheden. Tijdgenoten prezen hem als 'een groot man, die rijk geworden is door kool te verkopen', maar mompelden tegelijkertijd iets over vriendschappelijke banden met belastinginspecteurs, bij wie hij regelmatig dineert, en 'wier verjaardag hij nooit vergeet'. Ondertussen bouwde Fodor gestaag aan zijn kunstverzameling, die bij zijn dood in 1660 uit 161 schilderijen, 877 tekeningen en 302 prenten zou bestaan. Daarbij schrok hij niet terug voor de uitgave van grote sommen geld. Alleen al voorde 'Christus Consolator', het 'puikjuweel' van Ary Scheffer, legde hij 60.000 francs neer.

Naar buiten toe presenteerde Fodor zich graag als 'vorstelijke beschermer' die met 'Hollandsch goud' een monument voor de vaderlandse kunst had opgericht. Zijn verzameling, zo beklemtoont Ellinoor Bergvelt in haar bijdrage, illustreerde hoe latere, binnen- en buitenlandse kunstenaars zich hadden laten inspireren door de Nederlandse kunst uit de zeventiende eeuw. De verzamelaar Fodor werd dus, naast puur esthetische motieven, vooral gedreven door vaderlands gevoel.

Levende meesters slaagt er uitstekend in een wat in de vergetelheid geraakte kunstverzameling tot leven te wekken. Voor de criticus blijft er natuurlijk altijd wel wat te klagen over. Zo is de

biografische schets ondanks alle speurzin die er uit spreekt wat vlak van toon. En de bijdrage van Ellinoor Bergvelt over verzamelen in het negentiende-eeuwse Amsterdam blinkt niet altijd uit door een heldere redeneertrant. Soms wordt de lezer daardoor op het verkeerde been gezet, zoals op bladzijde 36, waar mijns inziens een schijntegenstelling tussen nationaal gevoel en lokaal patriottisme wordt gecreëerd. Maar daar staat tegenover dat de auteur in nog geen 15 bladzijden tal van interessante kwesties aanroert en het verzamelen en tentoonstellen van kunst in een bredere context weet te plaatsen. Het eindoordeel kan dus niet anders dan positief zijn. *Levende meesters* is een prachtig lees- en plaatjesboek dat onze kennis over negentiende-eeuwse verzamelaars, het Amsterdamse kunstmilieu en de persoon van Carel Joseph Fodor aanzienlijk vergroot. Het boek is zo een passend eerbetoon aan de in mei 1995 overleden Dedalo Carasso, die zelf zo mooi over de schilderkunst en de negentiende eeuw kon schrijven.

Paul Knevel

J. Haafner, *De werken van Jacob Haafner*, II, J. A. de Moor, P. G. E. I. J. van der Velde, ed. (Werken uitgegeven door de Linschotenvereniging XCIV; Zutphen: Walburg pers, 1995, 376 blz., ISBN 90 6011 943 6).

Dit boek is het tweede deel van een heruitgave van het werk van Jacob Haafner en bevat de werken 'Reize te voet door het eiland Ceilon' (1810) en 'Reize naar Bengalen en terugreis naar Europa' (1822), samengesteld door de oudste zoon van Haafner. In de inleiding wordt ingegaan op de reacties op het werk van Haafner, die een fervent tegenstander was van het kolonialisme. In de eerste helft van de negentiende eeuw werd zijn werk zeer gewaardeerd, daarna raakte het meer op de achtergrond.

Het eerste verhaal speelt in 1783. Haafner was toen 29 jaar oud en het jaar daarvoor met zijn vriendin in Ceylon aangekomen. Reislustig als hij was, vatte hij het plan op om van Jaffnapatnam, gelegen in het noorden van Ceylon, door het binnenland naar Colombo te reizen. Met enkele Europese reisgenoten en met een aantal inlanders ving hij de reis aan. Haafner geeft een levendige beschrijving van de belevenissen van de groep en doet uitvoerig verslag van het landschap, de dorpen en de mensen die zij onderweg ontmoetten. Hij schrijft met veel sympathie over de plaatselijke bevolking, die Haafneren zijn reisgenoten meestal gastvrij ontvingen. Hij is lyrisch over de natuur van het oerwoud en vertelt in geuren en kleuren welke avonturen hij onderweg beleefde. Regelmatig ontsnapten zij ternauwernood aan wilde dieren als slangen en tijgers. Het lijkt een wonder dat de groep Colombo levend bereikte. De terugreis verliep minder voorspoedig: Haafners reisgenoot kwam om, hij zelf had het geluk een groep Singalezen tegen te komen waarmee hij kon meereizen naar zijn woonplaats.

Na terugkeer werd Haafner door zijn vriendin verlaten, waarop hij besloot Ceylon te verlaten. Het tweede verhaal, voorzien van de inleiding die de zoon van Haafner bij de uitgave uit 1822 schreef, gaat over zijn belevenissen op de reis naar en door de Bengalen. Hij geeft veel informatie over het land, de steden, de cultuur en de godsdienst en vertelt bovendien openhartig over zijn liefdesverdriet. Daarnaast laat Haafner zich zeer kritisch uit over met name het Engelse koloniale bewind.

Het boek is goed verzorgd en voorzien van enkele afbeeldingen. Naast de noten van de auteur, is het boek door De Moor en Van der Velde voorzien van een verklarende woordenlijst, een beknopt notenapparaat en een literatuurlijst. Na dit deel zal nog een deel worden uitgegeven, waarin onder meer de beschrijving van de terugreis naar Europa is opgenomen. Aangezien Haafner een vlotte pen had en het achttiende/negentiende-eeuwse taalgebruik goed is te